

2. Белый А. А. Руссоистская призма для чтения «Белкинских» повестей Пушкина / А. А. Белый // Русская литература. – 2010. – № 1. – С. 108 – 114.
3. Петровская Е. В. Дневник пушкинской поры (Авторское «я» в отношениях с художественной литературой) / Е. В. Петровская // Пушкинский сборник. – Л.: Изд-во ЛГПИ, 1977. – С. 145 – 154.
4. Поддубная Р. Н. «Барышня-крестьянка» и завершение «Евгения Онегина» / Р. Н. Поддубная // Вопросы творчества и биографии А.С. Пушкина: научный сборник. – Одесса: АстроПринт, 1999. – Вып. 1. – С. 50–57.
5. Пушкин А. С. Метель / А. С. Пушкин // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Художественная литература, 1975. – Т. 5. – С.43–53.
6. Руссо Ж.-Ж. Юлия, или Новая Элоиза // Руссо Ж.-Ж. Избранные сочинения: В 3 т. – М. 1961. – Т. 2.

Катерина Банкова

ГЕНЕРАЦІЯ ШІСТДЕСЯТНИКІВ У ДОКУМЕНТАЛЬНО-ХУДОЖНЬОМУ ОСВІТЛЕННІ СВІТЛАНИ КИРИЧЕНКО

Художньо-документальне полотно Світлани Кириченко – блискуче написаний документ епохи, що дає багатоаспектне уявлення про заборону на духовні цінності, якою радянська влада пригнічувала і знищувала творчу інтелігенцію, змушуючи її заради виживання ставати на рейки соціалістичного реалізму або терпіти злидні, рабську працю, знищення здоров'я й елементарного права на життя. Авторка на собі і на своїй родині пізнала, що таке радянський тоталітаризм, як він гнітить людину, позбавляючи її права на свободу думки, почуття і дії, під ідеологічним тиском якої знаходилось покоління шістдесятників, що вдруге після Розстріляного Відродження ХХ ст. піднялося проти системи і її гуманітарної політики. Книга «Люди не зі страху» Світлани Кириченко є достовірним документом епохи знищення всього українського, що мало місце не тільки у 60-80 роках, але й усього минулого століття. Це присутній додаток до літературної версії епохи шістдесятництва. Це підтвердження тих тортур, які пережили українські митці, філософи, перебуваючи у радянських концтаборах (чоловік авторки Ю. Бадзьо, В. Стус, І. Світличний, І. Дзюба та ін.).

На слушну думку Людмили Тарнашинської, дослідникові, який наважується на аналітичні «мандри» у проблематику шістдесятництва, «належить повною мірою подолати загадкову нечуйність щодо привабливості й магії шістдесятництва як наративу, узгодити та осмислити спонтанне розуміння великої пригоди шістдесятництва – предтечі наступних літературних поколінь, – яке досі резонує в житті і літературознавстві. Адже попри широкий інтерес до нього наукової громадськості, воно й понині залишається «terra incognita», якщо мати на увазі дослідження його як явища в усіх взаємозв'язках» [8, 35]. Тим більше, це не тільки цікаво, але й складно, коли йдеться про цілу книгу, про явище, пропущене крізь власний трагічний досвід, як це маємо у томі, що називається скромно «спогади», а насправді, є твором-міксом, твором-симбіонтом, за сучасною термінологією.

Відомо, шістдесятники – назва покоління української інтелігенції, що увійшло в культуру та політику України другої половини 1950-х рр., під час хрущовської відлиги [5]. В епоху, яка за висловом філософа Ю. Шрейдера, [див. 7, 45] дала ледь не перші паростки особистої свободи, незалежної від панівної ідеології, та найповніше творчо виявило себе на початку та в середині 1960-х рр., звідки й назва.

Доба шістдесятників – це час духовних і творчих пошуків, інтелектуального та мистецького самовияву української еліти. І це добре видно з книги Світлани Кириченко, що має таку промовисту назву, в якій підкреслено осердя головної ідеї книги – безстрашність і непокора української інтелектуальної молоді системі знищення національного духу і вільної культури мислення та свідомого відчуття і знання вітчизняної історії, а тому – повернення її народові неспотвореною і не зганьбленою імперськими шовіністичними викрутасами.

«Література не повинна боятися «сміливого вторгнення в сучасну дійсність, а має обороняти історичну, культурну, мовну та екологічну спадщину і розмасковувати злочини та зловживання минулого й сучасного» [4, 29], – такою є логіка книги «Люди не зі страху». Авторка неодноразово підкреслює думку Марка Павлишина, що «література не повинна бути, як колись, блідою і приборканою, уникати контроверсійних питань («гострих тем»), беззастережно хвалити існуючий стан» [4, 30].

Саме такої позиції і дотримувалися представники шістдесятницького руху, які стали героями документально-художньої оповіді літераторки, яку сама доля штовхнула на шлях не тільки прозріння, але й опору національному пригніченню у другій половині ХХ ст. Не підкорятися чітко установленим догмам, а прислухатися до музи, керуючись натхненням, творити – таке кредо підтримували Василь Стус та Василь Симоненко, Іван Світличний та Віра Лісова, Микола Плахотнюк та Ліна Костенко. Проте влада не змогла оцінити гідно творчих пошуків молоді – за словами Ліни Костенко склалася ситуація, коли «труд митця оцінює слимак» [2, 35]. Тим паче, нова література становила серйозну загрозу для системи.

Характеризуючи шістдесятництво, один із його представників Валентин Мороз підкреслював: *«То було молоде покоління, яке пішло в університети, яке могло уже подумати про щось інше, а не тільки про елементарні умови існування... Чорновіл, наприклад, був редактором комсомольської загальноукраїнської газети. Дзюба був одним з найважливіших критиків у Спілці письменників України. Стус був аспірантом в Інституті літератури в Києві. Одним словом, люди на найвищих щаблях..., які в комуністичному істеблїшменті могли далеко піти. Але це були найкращі люди в розумінні моральному... Вони відчували, що проповідувати те, в що не віриш, просто робити кар'єру, дивитись, як твій нарід російщать, – це багно. Значить, у тих людей виникло природне бажання вирватись з нього»* [3, 66].

Як же виривалися з «багна» не тільки авторка книги «Люди не зі страху», але й відомий правозахисник Юрій Бадзьо й їхні діти? Будучи кваліфікованими спеціалістами, вони швидко усвідомили, що застій і суспільна стагнація перешкоджають відновленню естетики, краси, новизни і подоланню провінційності вітчизняної культури.

Незважаючи на сувору цензуру, література в Радянському Союзі часто була носієм крамольних ідей. Авторка книги крізь призму долі людей не зі страху подає детальний опис процесу формування таких «крамольних ідей», передусім у свідомості Юрія Бадзя – аспіранта і філософа. На відміну від багатьох колег по перу – Драча, Гуцала, Дзюби та деяких інших, – кар'єри яких не зупинилися після посилення режиму репресій, а тільки змінили свою направленість, Бадзьо не просто не відмовився від своїх ідей, а й уперто

продовжив висловлювати їх на папері, незважаючи на цілком зрозумілі «натяки» з боку влади, що йому необхідно перенаправити літературний талант в інше русло. Авторка у розділі «І фурт-фурт ладував» подає діалог-противенство Юрія Бадзя з Миколою Шамотою, директором Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, після виступу аспіранта на літературному вечорі:

- *«Хто уповноважив вас виступати від імені нашого колективу на тому вечорі?»*
- *Я збирався виступати від свого імені.*
- *У вас немає свого імені! Ви комуніст і працівник інституту. Мусили повідомити партбюро, взяти в партбюро дозвіл.*

Юрко сказав тихо і дуже твердо: «У мене є своє ім'я, Миколо Захаровичу. Мені його дала мама при народженні. І все в житті я робив і робитиму від свого імені...» [1, 268].

Лише в одній фразі Юрія Бадзя розкривається вся непримиренність шістдесятництва, вони заперечують стереотип, що людина – лише гвинтик суспільного механізму, коліщатко історії, яке в будь-який момент можна замінити рівноцінним. Людина для шістдесятників – центр і найбільша цінність. У їхніх творах простежується щире зацікавлення реальними проблемами людей, їхнім болем і стражданнями, не задекларованими радянською владою.

Непокірність та невгамовність шістдесятників демонструють й такі слова Бадзя: *«Людей розбудиш струсом, а не манною кашею. Не підтакування і зализування гострих кутів – має звучати пряма мова наших історичних потреб, нашої правди. Хай хоч раз в житті почують» [1, 279].* Відтак, Бадзьо закликає не мовчати, не боятись висловити своє незадоволення, навіть якщо це буде коштувати свободи, бо тільки так маємо шанс бути почутими.

У книзі постає автобіографічна героїня у межовій, критичній ситуації, коли звичний плин життя розривають невдача, страждання, самота, тривога, тяжка боротьба, втрата близької людини, страх власної смерті і реальна загроза загибелі. Будучи дитиною війни, авторка книги ще з ранньої юності пізнала голод і пекучий біль напівсирітства. Тому правильніше буде говорити не про тимчасову межову ситуацію, а про її тривання, про постійне ходіння по лезу ножа, як це показано, наприклад, у розділі «Випробування». І мова йде не тільки про ризик політичного характеру, а й навіть у побутових, щоденних справах їм доводилось наражатися на небезпеку. Так, здавалося б, невинне заняття – вони ходили колядувати, при цьому ховали костюми в сумці і не збиралися компанією «більше трьох»: *«...міліціонери, які в середині 60-тих приязно всміхались у відповідь на задержуванні жарти нашого веселого чортика в яскраво-червоних гетрах – Надійки Світличної, а ми їм щедрували, – під 1973-й, забачивши чоловіків у смушевих шапках, жінок, запнутих квітчастими хустками, прикипали до нас сторожевими поглядами, відстежуючи, до кого йдемо...Ми давали раду собі й за таких обставин: розтягувалися на цілий квартал – по одному, по двоє; хлопці, виготовивши розбірні палиці, несли їх у портфелях; хустки, маски – у жіночих сумках. Йдуть собі звичайні заклопотані кияни і, тільки зійшовшись на потрібному поверсі, прибирали вигляду різдвяного гурту» [1, 15].* Вони ховали самвидав у підлозі, бо під час обшуків розтросували все навкруги, навіть ляльок, щоб переконатись, що там нічого забороненого немає. Вони натягували нитку на дверному проході вдома перед тим, як піти на роботу, щоб знати, чи був обшук за їх відсутності. Іноді, як бачимо, переховування доходило до абсурду, але влада не залишала іншого виходу.

Попри гноблення владою і тяжкі умови життя у власній державі, шістдесятники не втратили патріотизму. Здавалося б, після того, що перенесли на собі учасники

дисидентського руху, розчарування в ідеалах неминуче. Але незважаючи на те, що була можливість виїхати за кордон і влаштувати там спокійне життя, побудувати кар'єру, шістдесятники не використовували. Натомість продовжували боротьбу, ризикуючи всім. Іван Світличний не відмовився від громадянства Радянського Союзу, бо вважав це зрадою: *«Ні. Адже це було б зреченням України. Я не можу цим бавитися»*[1, 157]. На думку Світлани Кириченко, таке ставлення до батьківщини є взірцем для молодого покоління: *«Там зріле громадянське мислення, що цього так катастрофічно не вистачає «патріотам» 90-х, передусім захоплених тим, як найефектніше вписати себе в українську історію»*[1, 569].

Світлана Кириченко описала в своїй книзі «Люди не зі страху» представників шістдесятництва в двох ракурсах – як борців за українське майбутнє та як вірних друзів, турботливих батьків, чесних громадян. Таким чином, перед нами – енциклопедія епохи, книга, що малює повну картину того революційного, бунтівного покоління, книга, що дає розгорнуту відповідь на питання «Хто вони – шістдесятники?».

Авторка книги, яка демонструє майстерне володіння Словом, наголосила: *«Я не творю буколичної пасторалі. Через такі, незначні й побутові деталі просвічується душа людська й душа покоління: якими були ті молоді, талановиті, що «наросли з худеньких матерів» у голодних українських селах і по війні жили, вчилися в постійних нестатках; яким був їхній етичний, духовний світ. Адже саме вони стали основою шістдесятництва, згодом – дисидентства»*[1, 158]. Відтак, письменниця знайомить із шістдесятниками, зануривши в атмосферу того часу. Вона презентує особисте листування, листи до вищих органів влади, додає детальні тексти допитів.

Саме в цьому полягає документальність книги «Люди не зі страху». Непримиренність і нездатність скласти руки постає із роздумів авторки про те, чи варто боротись: *«Як дивитися в очі своїм дітям? ...Не думати, чи то щось дасть, а робити, хай і мінімальне, аби не почуватися людиною без честі, без самоповаги. Бити самому в дзвін, інакше він задзвонить по тобі, як писав Гемінгвей. В унісон – Бруно Ясенський: бійся байдужих, це з їхньої мовчазної згоди відбуваються злочини на землі»*[1, 456]. Жодний обшук, жодний допит, жодні труднощі не зламали Світлану Тихонівну.

Варто хоча б уявити собі силу духу цієї жінки – автобіографічної героїні книги. Маючи червоний диплом Київського державного університету, їй доводилось працювати прибиральницею в музичній школі, прибиральницею в театрі, гардеробницею, поштаркою, робітницею картонажної фабрики; і навіть з цих найнижчих щаблів суспільної ієрархії її звільняли «за непридатністю», бо ідеологічно вона була, за радянськими стандартами, неадекватною і становила загрозу для уніфікованого суспільства. Проте вона не здавалася, продовжуючи героїчно нести свій хрест. А тому займалася розповсюдженням інформації про політичні репресії в Україні, передачею на Захід позацензурних текстів, документів. Вона налагоджувала зв'язки з дисидентами Прибалтики, Москви, Закавказзя, з дружинами політв'язнів різних таборів, психіатричок, заслання. *«Ми пам'ятаємо зі школи: людина – це звучить гордо. Для мене це не пуста фраза. Зламана людина не звучить гордо. Людину, в якій розтоптано честь, гідність... – це не порятує диплом. Так розумію я»*[1, 579], – такі напутні слова сину, коли того намагалися виключити з університету, які найточніше описують духовне кредо авторки.

Певно, опустити руки не дозволяла ідейність та сила духу інших учасників руху. Іван Світличний, наприклад, після семи років за ґратами не втратив свого оптимізму і не зрадив

ідеалам: *«У ньому, як і раніше, било сонячне джерело, він радів київським вулицям, книгарням, зустрічам із старими друзями. Ані натяку на песимістичний настрій... Таким я знала його з кінця 50-х, таким він був і зараз. Я раділа, що натура не міняється, не ламається за сім заграганих років [1, 653]. Василь Лісовий, який навіть в очах своїх друзів був м'яким і аполітичним і ніколи не торкався «заборонених тем», хоча дивував глибиною думки, міркуючи на тему Великого Інквізитора й бісів ХХ століття («Думала собі: як колись Василь Стус сказав мені про Драча: «Даймо Іванові бути просто добрим поетом», це певно, стосується і Лісового: даймо йому бути добрим ученим...»)* [1, 487], виявився зовсім іншим: *«Людина, яка добровільно, з моральної потреби обрала в'язницю замість філософської кафедри»*[1, 487].

Шістдесятникам не властиве лицемірство – вони відмовлялися нехтувати моральними принципами заради власної вигоди. Тож коли мова заходила про вибір – або в'язниця, або пристосуванство, – навіть аполітичні обирають перше. Незламність демонструє й інша учасниця руху – Михайлина Коцюбинська, яка попри переслідування й цькування не зупинялась: *«На Михайлину були нині особливо сердиті: не вдається її «скрутити» – навіть після того, як облили брудом в «Літературній Україні». І це на тлі таких успіхів кагебістів цього року: покаяльна стаття В. Захарченка, заламання, хоч і мінімальне, Григорія Порфировича, покаяння Віктора Іванисенка... »* [1, 569]. Але шістдесятники мали свідомість, що ярмо нестерпне, тому мовчазна пасивність не для них, зі злом можна і треба боротись.

У книзі багато прикладів того, як гідно поводити себе шістдесятники, в тім числі й автобіографічна героїня. *«Ви ходите, Світлано, тримаєтесь, як коханка короля. Так, несмілива в рухах, у ході – і все ж обраниця короля. А це набагато більше, ніж посада «законної королеви»* [1, 470], – така алюзивна характеристика прикладалася до автобіографічної героїні не випадково, бо за жестами і зовнішньою поведінкою проглядала внутрішня суть мислячої і нескореної людини, що не піддається корозії часу.

Особистість авторки книги формувалась у стійко україномовному середовищі, в атмосфері, що сповідувала громадянське служіння, моральний альтруїзм, щиру віру в гуманістичні ідеали. Спершу вона була переконана у правильності комуністичних ідеалів. Проте, попри все, вона мала неправильне уявлення про партію. Відсутність того ж лицемірства не дала їй можливості підійнятися по кар'єрній драбині, бо для неї партія – це переконання, ідеал, а не засіб для самоствердження. Якось в університеті почула наступне: *«Дівчата, час думати про вступ до партії. При розподілі на роботу це матиме вирішальне значення. Та й далі – для кар'єри...»*. У мене таке відчуття, ніби наступила на слизьку жабу-ропуху або та жаба скочила на мене... Хоча свого майбутнього не уявляла поза партією. Але – огидливість до понять кар'єризму, прагматизму – з того ж ряду, що «спекулянтка». Не з переконань, а задля життєвих вигід? Ницість» [1, 87]. Це було перше розчарування в комуністичній ідеології, перший «удар». Але, можливо, саме та ситуація стала знаковою, «відправною точкою» для сумнівів і вагань щодо радянського устрою. Так почався новий етап у житті Світлани Кириченко. Кредо шістдесятників – це кредо бунтівної людини, яка повстала і вже не може мислити за канонами гнобителів. Шістдесятники попри жорстокі переслідування і цькування владою не втратили вогник естетики у собі, що властивий українській душі. Перебуваючи у засланні у Хандизі, Юрій Бадзьо намагався облаштувати незатишний край. Він, не зважаючи на труднощі, хотів огородити себе прекрасним: *«Бадзьо хотів навести лад у хатці, упорядкувати світ, а потім взятися за планету. Він все викрасив у блакитно-білий колір – бо «біло-блакитна його гармонія витравить бруд з людських душ,*

унеможливить зло. У білому світі люди не творитимуть чорних справ, не плекатимуть чорних думок» [1, 767].

Отже, якою постає перед нами генерація шістдесятників? На основі дослідження можна дійти висновку, що вся сутність книги просякнута духом естетики, української ментальності, які допомагають скласти уявлення про характер явища шістдесятництва. Багаторічний тиск на українську еліту, її продумане знищення породжували стійкість та моральну витримку, свого роду «загартування».

«Люди не зі страху» – єдина книга Світлани Кириченко, але вона є невичерпним джерелом вивчення історії України – починаючи від національного характеру і закінчуючи політичними умовами буття цілого народу другої половини ХХ ст..

Шлях, який пройшли шістдесятники, – від тоталітаризму до демократії. Одні з них вирости в середовищі, де панувала комуністична ідеологія, й навіть вважалися ідейними комуністами; на інших практично з дитинства впливала ідеологія інтегрального націоналізму. У певний момент і одним, і другим вдалося звільнитися від впливу тоталітарних ідеологій, вони змогли стати переконаними демократами, захисниками прав людини. Таке звільнення й ті зміни, які відбулися в індивідуальній, суспільній і національній свідомості, викликають особливе захоплення.

Сьогодні – час пробудження національної свідомості, самобутності, патріотизму. Молодь має осмислити події минувшини, побудувати теперішнє та спланувати майбутнє, не повторюючи помилок старшого покоління. Представники шістдесятництва гідні того, щоб з них брали приклад; гідні того, щоб їх ідеї вивчали та брали до уваги.

Список використаної літератури

1. Кириченко С. Т. Люди не зі страху / С. Т. Кириченко. – К.: Смолоскип, 2013. – 920 с.
2. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко – К.: 1989. – 169 с.
3. Мороз В. Тверді мелодії / В. Мороз. – Клівленд: Анабазис, 1980.
4. Павлишин М. Р. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті / М. Р. Павлишин – К.: Час, 1997.
5. Світличний І. О. Голос доби: кн. друга [Листи до арешту та із заслання] / І. О. Світличний. – К.: Сфера 2008. – 424 с.
6. Словник літературознавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/6kx0j.html>.
7. Слоновьська О. Природа геніального, або Дещо з міфології творчості // Українська мова та література. – 2006. – № 19.
8. Тарнашинська Л. Б. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти) / Л. Б. Тарнашинська. — К.: Смолоскип, 2010.— 632 с.